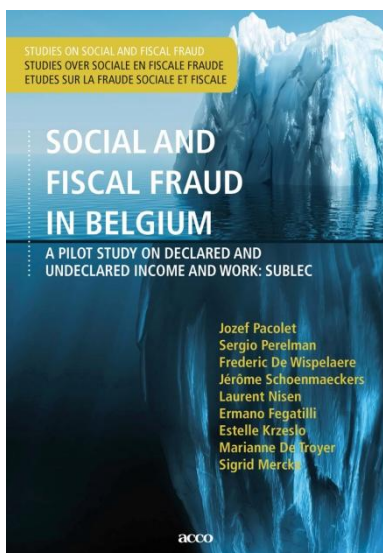

SOCIALE EN FISCALE FRAUDE IN BELGIE

Een pilootstudie omtrent aangegeven en niet-aangegeven inkomen en arbeid: SUBLEC

SAMENVATTING

Deze studie kwam tot stand in opdracht van de POD Wetenschapsbeleid ten behoeve van de FOD Sociale Zekerheid in het kader van het programma AGORA – AG/00/137: SUBLEC – De organisatie van een microsurvey met het oog op een beschrijvende en verklarende analyse van de problematiek van de sociale en fiscale fraude.

Deze tekst is een overdruk van p. 13-25 van het boek:

Jozef Pacolet, Sergio Perelman, Frederic De Wispelaere, Jérôme Schoenmaeckers, Laurent Nisen, Ermanno Fegatilli, Estelle Krzeslo, Marianne De Troyer & Sigrid Merckx (2012), *Social and fiscal fraud in Belgium. A pilot study on declared and undeclared income and work*, Leuven/Den Haag: Acco, 152 p., ISBN 978-90-334-8923-5.

Te bestellen bij uitgeverij [Acco](#).

Samenvatting

Sociale en fiscale fraude in België.

Een pilootstudie omtrent aangegeven en niet-aangegeven inkomen en arbeid

Inleiding

Het meten van de ondergrondse economie lijkt een 'mission impossible'. In de literatuur worden er verschillende onderzoeksmethoden naar voren geschoven, afgezien van het feit dat er ook nog uiteenlopende definities bestaan van ondergrondse economie en fraude. Zo kan men de omvang van de ondergrondse economie ramen op basis van macro-economische modellen, of op basis van een bevraging bij de bevolking, of van de bedrijven, of op basis van administratieve gegevens of via inschatting in de nationale rekeningen. Zij leveren uiteenlopende en vaak controversiële resultaten op. Ook de Europese Commissie heeft de voorbije jaren de verschillende mogelijkheden verkend, zonder tot een bevredigend eindresultaat te komen. Vermoedelijk zal enkel een combinatie van diverse methoden ons een stap vooruit helpen. Want om de strijd tegen de sociale en fiscale fraude te kunnen voeren, moet men wel weten wat de omvang van het probleem is, de verschijningsvormen, de oorzaken en motieven.

In twee vroegere studies gepubliceerd in deze reeks werden deze ramingmethoden toegelicht en wordt er gepleit voor een 'observatorium' over de ondergrondse economie dat dient als observatiepost en draaischijf van informatie over de fraude en de strijd er tegen.¹

In dit rapport publiceren wij de resultaten van een nieuwe enquête over het fraudegedrag van de Belgen, hun opinies daarover en hun motieven. Het onderzoek werd geïnitieerd en gefinancierd door de FOD Sociale Zekerheid en de POD Wetenschapsbeleid BELSPO.² Het

1. Pacolet J., Perelman S., Pestieau P., Baeyens K. & De Wispelaere F. (2009); Pacolet J. & De Wispelaere (2009).
2. Wij danken deze instanties voor de geboden onderzoeksmogelijkheden in het kader van het AGORA-project AG/00/137: SUBLEC – De organisatie van een microsurvey met het oog op een beschrijvende en verklarende analyse van de problematiek van de sociale en fiscale fraude. Bijzondere dank gaat hierbij uit naar Aziz Naji van BELSPO en Didier Verbeke en Koen Vleminckx van de FOD Sociale Zekerheid voor hun geloof in dit soort onderzoek en het vertrouwen dat zij ons schonken. Ook Chris Brijs van de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid was een onmisbare steun en toeverlaat voor de realisatie van dit project. Tevens willen wij de leden van de stuurgroep danken voor hun inhoudelijke suggesties en steun aan dit project. Voor alle mogelijke vergissingen en misinterpretaties in deze studie zijn uiteraard enkel de auteurs verantwoordelijk.

werd een samenwerkingsverband tussen de KU Leuven (HIVA), de ULg (CREPP) en de ULB (METICES).³ Zowel de omvang van de bevraging, als de methode van de bevraging en de inhoud van de vraagstelling werd grondig voorbereid. Maar ‘tussen droom en daad staan ook wetten en praktische bezwaren’, zodat de oorspronkelijk beoogde ruime uitrol van de bevraging niet is kunnen gerealiseerd worden. De bevraging is beperkt gebleven tot een steekproef van een 246 personen. Daarom noemen wij het een pilootstudie. Dit is een beperking. Maar over de inhoud en de bruikbaarheid van het onderzoeksinstrument hebben wij geen twijfel. Daarom hebben wij deze bevraging verwerkt met al de beperkingen van dien, en maken wij het nodige voorbehoud bij bepaalde resultaten, maar durven wij toch ook bepaalde conclusies te formuleren ten behoeve van de strijd tegen de fraude.

‘Full reports of pilot studies are rare in the research literature’.⁴ Misschien zijn wij nu met voorliggend rapport bij die uitzonderingen, en is dit misschien te verklaren doordat wij oorspronkelijk gestart waren met een grootschalige versie. Maar het doel van elke rapportering is te leren uit de opgedane ervaring. Dit leermoment willen wij hier vasthouden.

Opzet

In de zomer van 2010 werd de pilootstudie uitgerold omtrent de bevraging van het ‘aangegeven en niet-aangegeven inkomen en arbeid’. Het was het voorlopig eindpunt van een lange voorbereiding. Vooreerst werd de wenselijkheid en doenbaarheid nagegaan van een bevraging bij de bevolking om de omvang, structuur en determinanten van niet-aangegeven werk en inkomen te meten. Een ruime definitie van fraude is aangewezen: zowel fiscale fraude als sociale fraude werden bevraagd, en bij de sociale fraude kwam zowel bijdragefraude als uitkeringsfraude ter sprake.

De voorbereidende werkzaamheden omvatten de analyse van het internationale gebruik van de enquête als instrument om de omvang van de fraude te meten, welke enquêtemethode het best werd gebruikt, hoe de steekproef diende getrokken te worden, welk soort vragen dienden gesteld te worden, welke toestemmingen er nodig waren om de steekproef te trekken met respect voor de privacy, en wie uiteindelijk de gebruiker zou kunnen worden van onze resultaten. Voor ons was dat in eerste instantie de diverse overheden en sociale parastatalen geconfronteerd met de strijd tegen de fraude.

Dit rapport stelt het voorlopig eindpunt voor van dit proces. Om talrijke redenen was de uiteindelijke ‘roll out’ van de bevraging verschillend van wat het oorspronkelijk plan was. In plaats van een bevolkingsenquête, representatief voor de totale bevolking maar ook voor diverse relevante subcategorieën, werd de schaal gereduceerd tot de omvang van een fatsoenlijke pilootstudie die zou toelaten de methodologie van dergelijke bevraging verder op punt te zetten. Het doel was om uiteindelijk een brede definitie van de vraag en het aanbod van niet-aangegeven activiteiten, inkomen, sociale fraude, fiscale fraude, uitkeringsfraude,

3. HIVA, Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving; CREPP, Center of Research in Public Economics and Population Economics; METICES, Migrations, Espaces, Travail, Institutions, Citoyenneté, Epistémologie, Santé.
4. Van Teijlingen & Hundley, 2001.

en de karakteristieken en mogelijke determinanten te identificeren, dit binnen de Belgische bevolking tussen 18 en 75 jaar, en naar socio-professionele groepen onderscheiden.

De studie werd gelanceerd onder het acroniem SUBLEC ‘Survey on the black economy’, vragenlijst omtrent de ondergrondse economie. Dit was echter niet ingeperkt tot zwartwerk of ontduiking van sociale zekerheidsbijdragen, maar sloeg ook op uitkeringsfraude, en alle mogelijk vormen van fiscale fraude. Door de beperkte omvang is het een pilotstudie geworden, en is de bespreking maar partieel, tentatief en soms riskeert het zelfs om speculatief te worden. Het is in alle geval niet definitief. Het is eerder een validatie van de haalbaarheid van dit soort bevraging, de vragenlijst zelf en de maatschappelijke relevantie. Sommige van de inzichten zullen wij confronteren met een vroegere gelijkaardige studie op Europees, vlak, met name de Eurobarometer No 284 van 2007.⁵ Voor andere elementen, met intrigerende conclusies, zou verdere externe validatie verantwoord zijn, maar dit kan beter gebeuren wanneer de vragenlijst op grotere schaal zal worden uitgevoerd.

De survey over niet-aangegeven inkomen en arbeid wenst de beleidsmakers te informeren over de omvang van deze fenomenen, en om aanbevelingen te maken hoe zij de strijd tegen de fraude kunnen verbeteren. Gezien de omvang van de enquête die vandaag voorligt zijn onze aanbevelingen eerder in de aard van hoe verder kan gegaan worden, zonder de definitieve antwoorden te geven (voor zover onderzoek ooit definitieve antwoorden kan geven) over de omvang, structuur en hoe de strijd te voeren.

De aanbevelingen moeten als tentatief beschouwd worden. Soms zijn zij contra-intuïtief, soms contesteren zij bestaande evidentie en opinies, en zijn zij waardevol als hypothese voor verdere verificatie en onderzoeken. Op diverse plaatsen kunnen wij echter de relevantie voor het debat over zwartwerk en niet-aangegeven inkomen wel aantonen. Door de lengte van de vragenlijst en de oriëntatie naar bepaalde doelgroepen en deelfenomenen, welke zijn ingebed in de ene moedervragenlijst, zijn veel deelonderzoeken verborgen. Wanneer de vragenlijst op voldoende schaal zal worden uitgerold zal zij daar zijn bijkomend voordeel tonen.

Wij bespreken hierna de sterkten en zwakten van het ontwerp en de roll out van onze vragenlijst, en de voornaamste resultaten die voorlopig zijn, maar illustratief voor de waarde voor het beleidsdebat. De slotconclusie is om verder te gaan langs de weg die wij ingeslagen waren met dit onderzoek.

In voorliggend geval is de opdracht voor deze survey afkomstig van de FOD Sociale Zekerheid en de POD Wetenschapsbeleid. Zij waren overtuigd om deze methode ook in België toe te passen. Als onderzoeker moet men vaak de overheid overtuigen om bepaalde enquêtes te organiseren. Het is soms opboksen tegen vooroordelen dat het bevragen van inkomen, of vermogen, of in dit geval zwart inkomen en werk, niet doenbaar is. Dan moeten wij ons zelf en de collega’s en medewerkers overtuigen dat dit doenbaar is. En daarna moeten wij de enquêteurs overtuigen om de vragen te stellen, en te blijven aandringen bij de respondenten om deel te nemen aan de enquête. En dan moeten zij die respondenten overtuigen om op alle vragen te antwoorden. ‘Boost interviewers’ confidence about their ability to ‘sell’ the survey’ was de terechte aanbeveling die wij lazen in de vermogensenquête van de ECB (Europese

5. European Commission (2007), *Special Eurobarometer 284. Undeclared Work in the European Union*, Brussels, 90 p.

Centrale Bank).⁶ Eens al die stappen gelukt zijn, kan het resultaat nog aanzienlijk verbeterd worden via datacleaning of ‘editing’ en het ‘imputeren’ van ontbrekende informatie.⁷ Wij hopen met dit rapport aangetoond te hebben dat deze inspanningen ook hier zouden lonen.

Sterkten en zwakten van de huidige pilootstudie

Op basis van een literatuuroverzicht concludeerden wij dat een ‘face to face’ mondelinge bevraging van de respondent het beste resultaat zou opleveren. Een gestructureerde steekproef was getrokken uit de populatie van de diverse parastatalen van de sociale zekerheid, gespreid over het gehele grondgebied. De vragenlijst werd door de drie equipes gezamenlijk opgesteld en in twee landstalen. Door de onderzoekers en nadien door een enquêteur werden proef-enquêtes afgenomen waarna de vragenlijst werd gefinaliseerd. Er werd beslist om met een ‘open vizier’ de vragenlijst af te nemen. Deze werd dan ook aangekondigd als een ‘grondige bevraging van aangegeven en niet-aangegeven inkomen en arbeid’. De vragenlijst was deels volledig nieuw gedefinieerd, maar sommige vragen werden overgenomen of waren vergelijkbaar met bestaande enquêtes, onder meer de Eurobarometer omtrent zwartwerk van 2007.

Tabel 1. Populatie en steekproef voor de bevolkingsenquête over aangegeven en niet-aangegeven inkomen en arbeid, België.

	Belgische populatie (2007-2008)	% aandeel totaal	Totale bruto-steekproef	% aandeel totaal
Werknemers private sector	2 656 308	34,9%	1 712	32,9%
Werknemers publieke sector RSZ-PPO	347 876	4,6%	176	3,4%
Werknemers publieke sector RSZ	735 576	9,7%	307	5,9%
Zelfstandigen in hoofdberoep	584 836	7,7%	507	9,7%
Zelfstandigen in bijberoep	192 473	2,5%	163	3,1%
Zelfstandigen na pensioenleeftijd	61 979	0,8%	53	1,0%
Helpers	84 658	1,1%	77	1,5%
Werklozen	658 589	8,7%	470	9,0%
Tijdelijke werklozen	134 736	1,8%	96	1,8%
Invaliden	246 159	3,2%	160	3,1%
Primaire arbeidsongeschikten	109 786	1,4%	44	0,8%
Gepensioneerde werknemers of zelfstandigen tot 74 jaar	959 394	12,6%	880	16,9%
Pensioen ambtenaren tot 74 jaar	152 025	2,0%	139	2,7%
Personen met een leefloon	103 258	1,4%	44	0,8%
Personen met een handicap	135 552	1,8%	52	1,0%
Huisvrouw/man (tot 64 jaar)	441 120	5,8%	322	6,2%
Totaal (populatie 18-75)	7 604 325	100,0%	5 202	100,0%

Bron: Jaarverslagen parastatalen, FOD Economie en eigen definitie steekproef.

6. ECB, Household Finance and Consumption Network (2008), *Reducing non-response bias*.

7. ECB, Household Finance and Consumption Network (2008), *Imputation and data-editing*.

De steekproeftrekking verliep via de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid. Zij zou een afspiegeling vormen van de totale Belgische bevolking tussen 18 en 75 jaar, volgens sociale zekerheidssituatie. Actieven, niet actieven, werknemers, zelfstandigen, uitkeringstrekkers, zij zouden zowel globaal, als naar deelcategorieën bestudeerd kunnen worden, en voor elk van deze deelcategorieën waren ook aparte modules met vragen opgesteld. De totale populatie en de bruto-steekproef zijn in tabel 1 gegeven. Oorspronkelijk was de steekproef nog groter voorzien, maar omwille van budgettaire redenen was deze steekproef al gereduceerd. Oorspronkelijk ambieerden wij een netto-steekproef van ongeveer 4500 respondenten, de normale omvang van een bevolkingsenquête.

Normaal zou rechtstreeks en herhaaldelijk contact worden opgenomen door de enquêteurs met de respondenten. Omwille van de privacy redenen liet het Sectoraal comité van de Sociale Zekerheid en de Gezondheid binnen de Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer dit niet toe. De geselecteerde adressen moesten via de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid aangeschreven worden met de vraag of zij bereid waren om mee te werken aan de enquête. Enkel wie daarop positief antwoordde kon aangesproken worden door de enquêteurs. Dit leidde tot een aanzienlijk lager dan verwachte respons, en ook kan er een aanzienlijke vertekening zijn van de respons in functie van het onderzoeksvoorwerp, met name fraude.

Om de respons te verbeteren werd bij de herinneringsbrief met de uitnodiging tot medewerking aan de enquête een cadeaubon beloofd van 10 €. De respons was hierna meer dan het dubbele, maar het is niet verder onderzocht welke groep extra werd aangetrokken. Uiteindelijk konden wij werken met een netto-responsgroep van 246 personen, de omvang voor een goede pilootstudie. Informatie werd via de KSZ bekomen omtrent de oorspronkelijke steekproef zodat enig zicht kon verkregen worden op het profiel van de non-respons. De netto-respons is in tabel 2 weergegeven. Dit kan gecorrigeerd worden via wegingcoëfficiënten (wat ook gebeurd is in de verwerking). De vertekening in het soort van respondenten die zelf beslisten of zij wilden meewerken of niet, is niet te corrigeren.

In de deelname blijkt reeds een zekere antwoordselectiviteit. Zelfstandigen, werklozen en huisvrouwen/mannen, hebben minder deelgenomen; gepensioneerden, mensen werkzaam in de horeca, in de overheidsadministratie, het onderwijs en de gezondheidszorg relatief meer.

Wat is bijgevolg de waarde van het aldus verzamelde materiaal? ‘The proof of the pudding is in the eating’. Wij hebben hier een eerste analyse gemaakt van onze beperkte steekproef alsof het een grootschalige enquête betreft. Want ook een pilootstudie verdient een grondige verwerking.⁸ Hiermee konden wij mogelijke inconsequenties en tegenstrijdigheden ontdekken in de antwoorden maar ook in de vraagstelling. Maar vooral wilden wij de relevantie van het bevraagde materiaal naar voren brengen. Tegelijk moesten wij onze rapportering inperken omdat bepaalde detailanalyses, waarvoor de vragenlijst toch ontworpen was, onvoldoende observaties bevatte.

8. Van Teijlingen & Hundley, 2001.

Tabel 2. Netto-steekproef en responsgraad.

	Netto-steekproef	Responsgraad
Totaal	246	4,76%
Regio		
– Vlaams Gewest	114	4,43%
– Waals Gewest	108	5,63%
– Brussels Hoofdstedelijk Gewest	24	3,53%
Geslacht		
– Man	123	4,36%
– Vrouw	123	5,23%
Socio-economisch statuut		
– Werknemer	106	4,83%
– Zelfstandige	29	3,63%
– Gepensioneerde	74	7,26%
– Werkloze	13	2,77%
– Ander statuut	24	3,49%
Leeftijdsgroep		
– 15-24 jaar	6	1,96%
– 25-34 jaar	45	4,83%
– 35-44 jaar	36	3,60%
– 45-54 jaar	45	4,31%
– 55-64 jaar	50	5,11%
– 65-74 jaar	64	7,04%

Bron: Eigen berekeningen op basis van SUBLEC-enquête en gegevens KSZ over de bruto-steekproef.

Erste tentatieve resultaten omtrent vraag en aanbod van zwartwerk

38,8% van de Belgische bevolking kocht in de loop van de laatste 12 maanden een goed of een dienst in het zwart. Dit percentage van de vraag naar zwartwerk is veel hoger dan wat in de Eurobarometer voor België was gerapporteerd, en lag ook boven de Europese cijfers. Maar niet alleen het percentage van personen dat goederen en diensten in het zwart aankoopt is belangrijk, maar ook de grootte van deze aankopen. Een gemiddeld bedrag van de grootste uitgave voor goederen of diensten in het zwart aangeschaft is 1 553 €. In de Eurobarometer was dit voor België slechts 1 050 € en voor de EU27 was dit 1 028 €.

Ook het aanbod van zwartwerk was in onze enquête aanzienlijk hoger dan in de Eurobarometer. Niet minder dan 14,1% van de respondenten antwoordde dat zij arbeid in het zwart hadden gepresteerd in de loop van de laatste 12 maanden, tegen maar 6% van de Belgen in de Eurobarometer en 5% voor de bevolking in de EU 27. Het gemiddeld ontvangen inkomen op basis van deze zwartarbeid in de laatst 12 maanden was 1 332 €, iets hoger dan het resultaten in de Eurobarometer (België 1 000 €; EU27 1 119 €).

Het percentage van de bevolking dat soms goederen of diensten koopt of aanbiedt maal het gemiddelde bedrag levert een gemiddeld volume aan fraude in de economie per persoon

op, en kan verder uitgedrukt wordt ten opzichte van het BBP. De bovenstaande cijfers leveren ons 1,9% van het BBP op als gemiddeld bedrag in het zwart besteedt aan goederen en diensten, en 0,6% van het BBP aangeboden werk in het zwart. Normaal zouden beide geraamde volumes gelijk moeten zijn. Blijkbaar rapporteert men meer gekochte goederen en diensten in het zwart, als dat men toegeeft dat men zelf in het zwart gewerkt heeft. Blijkbaar is een bevraging van het gebruik van goederen en diensten in het zwart minder gevoelig dan vragen over het aanbod. Deze laatste zullen zeker een onderschatting opleveren. Maar waarschijnlijk zijn beide cijfers een onderschatting. Opmerkelijk is dat de in onze enquête gerapporteerde vraag en aanbod naar goederen en diensten in het zwart finaal hoger liggen dan de cijfers van de Eurobarometer. Dit is des te merkwaardig omdat onze steekproef vertekend is (zelfs na weging) naar de eerlijke respondent. Het topje van de ijsberg? Het hanteren van de oorspronkelijke methode, om de respondent rechtstreeks, en met aandrang te benaderen zou ons waarschijnlijk een groter deel van de ijsberg boven water gebracht hebben.

Tabel 3. Omvang van het zwartwerk.

	SUBLEC	Eurobarometer: België	Eurobarometer: EU27
<i>Vraag naar zwartwerk: diensten/goederen</i>			
Algemeen	38,8%		11%
– Diensten	35,2%	15%	9%
– Goederen	14,1%	8%	6%
Gemiddeld bedrag (€)	1 553	1 050	1 028
% BBP per capita	1,9%	0,6%	0,5%
<i>Aanbod van zwartwerk: diensten/goederen</i>			
Algemeen	14,1%	6%	5%
Gemiddeld bedrag (€)	1 332	1 000	1 119
% BBP per capita	0,6%	0,2%	0,2%

Bron: Eigen berekeningen op basis van data SUBLEC; EC (2007), *Special Eurobarometer 284*.

Eerste resultaten over andere vormen van fraude

De SUBLEC-vragenlijst bevatte verder een aantal bijkomende modules die andere vormen van fraude in beeld wensen te brengen, met name fraude in de fiscale aangifte, inkomen dat ‘onder de tafel’ wordt betaald, andere fiscale fraude in roerend en onroerend inkomen, en bij erfenis- en registratierechten. Het was immers de bedoeling om een exhaustief beeld te geven van alle vormen van sociale en fiscale fraude.

Ook uitkeringsfraude en de combinatie van uitkeringsfraude met zwartwerk werd bijgevolg gedetailleerd bevraagd, met afzonderlijke modules naar gelang de diverse categorieën uitkeringstrekkers.

In tabel 4 zijn sommige antwoorden op deze vragen samengevat. Telkens wordt de frequentie van het voorkomen van deze fraudevorm weergegeven, als % van de totale populatie,

en indien van toepassing ook het volume, in % van het onderliggende bedrag. Wij kunnen hieruit afleiden, dat naast het reeds besproken voorkomen van gebruik en aanbod van zwartwerk, nog 2% van de loontrekkende respondenten zegt dat zij onder de tafel werden betaald, 6,6% van de uitkeringstrekkers zeggen dat hun uitkering niet volledig strookt met waarop zij zouden mogen recht hebben, en 4,3% van hen combineert een uitkering met zwartwerk. Hiermee situeert het zwartwerk bij de uitkeringstrekkers zich lager dan bij de totale groep respondenten.

Wat de fiscale aangiften betreft zegt 24% dat de aangifte niet helemaal in orde is, en dat dit voor de totale groep kan slaan op ongeveer 2,3% van het aan te geven inkomen. Voor roerend inkomen antwoordt 3,5% van de respondenten dat de aangifte niet correct is, wat slaat op 6,6% van hun kapitaalinkomen, en voor onroerend inkomen is dit 0,3% (de mogelijkheden tot fraude zijn beperkter), wat goed is voor 30% van hun inkomen. Ontduiking bij erfenisrechten komt dan weer frequenter voor, maar de tijdsperiode is ruimer (5 jaar), en voor een groter aandeel (gemiddeld 49,7% van hun aangifte). De registratierechten worden bij ongeveer 2% van de respondenten gefraudeerd, en voor 11,2% van de waarde.

Tabel 4. Samenvatting van de Belgische ondergrondse economie.

	Frequentie (% van de bevolking)	Volume (% of totaal bedrag)	Kent iemand
Vraag naar zwartwerk	38,8%		79,2%
Aanbod van zwartwerk	14,1%		78,5%
Loon onder tafel	2,0%		
Sociale uitkeringsfraude	5,6%		52,1%
Uitkering gecumuleerd met zwartwerk	4,3%		
Belastingaangifte niet volledig correct ingevuld	24,1%	2,3%*	
Roerende inkomsten	3,5%	6,6%**	33,6%
Onroerende inkomsten	0,3%	30%**	27,3%
Erfenisrechten	5,5%	49,7%**	41,3%
Registratierechten	1,9%	11,2%**	40,3%

* Als % van het inkomen van alle respondenten samen.

** Als % van het inkomen van de respondenten die antwoordden dat zij dit inkomen niet correct hadden aangegeven.

Bron: Eigen berekeningen op basis van data SUBLEC.

Het hemd is nader dan de rok, dus men zal minder snel zijn eigen fraudegedrag opbiechten dan dat men dit van de andere wenst te signaleren. Op de vraag of men iemand kent die in het zwart werkt, of goederen en diensten koopt waarin zwartwerk steekt, of alle andere vormen van fraudegedrag, zijn de cijfers altijd aanzienlijk hoger. Die percentages worden ook gegeven in tabel 4. Maar die kans dat men iemand kent die fraudeert, kan inderdaad hoger zijn. Een alternatieve vraag is de inschatting van hoeveel mensen dat men denkt dat fraudeert. Deze vragen werden gesteld bij de opinie vragen. Deze vragen kunnen nuttig zijn om na te gaan wat de impact is van dergelijke opinies over het gedrag van de andere op het eigen gedrag. Indien de respondent een professional zou zijn, en gevraagd wordt naar zijn

opinie als expert van zijn eigen beroep of sector, zou het ook een schatting kunnen opleveren van het werkelijke fraudegedrag.⁹

Een tentatieve verklaring van de omvang van de fraude

Op basis van een meer uitgebreide steekproef zou een differentiëring naar socio-professionele groep, inkomen, regio, geslacht, kunnen gemaakt worden van al deze variabelen. Rapportering van deze puntschattingen is hier niet verantwoord. Op basis van de beperkte steekproef is het wel mogelijk om een eerste verkenning te maken van welke factoren het fraudegedrag bepalen. Wij vergelijken in onderstaande tabel via een probit analyse een aantal determinanten voor de kans dat men zwartwerk vraagt, zwartwerk aanbiedt en fiscale fraude pleegt (hier gedefinieerd als niet volledig correct invullen van de belastingaangifte). Geslacht, regio, socio-economische groep, inkomen, het gedrag van de anderen en de eigen moraliteit zijn weerhouden als mogelijke verklarende factor.

Tabel 5. Probit analyse.

Parameter	Variabele	Vraag naar zwartwerk	Aanbod van zwartwerk	Fiscale fraude
Intercept		-0,3613	-2,1466***	0,5952*
Geslacht	<i>Man</i>	-0,0331	0,6068**	0,0162
Regio	<i>Franstalig</i>	-0,0896	0,424*	-0,2762
Socio-economische groep	<i>Zelfstandige</i>	0,8488**	0,1701	0,1999
	<i>Uitkeringsgerechtigde</i>	-0,4383**	-0,7391***	0,3426*
	<i>Inactief</i>	-0,4079	0,3395	0,0457
Kent iemand (vraag)	<i>Ja</i>	0,8468***		
Kent iemand (aanbod)			1,1406**	
Kent iemand (fiscale fraude)				-0,0152
Inkomen (1)	<i>Moeilijk</i>	-0,3393*	0,1508	0,0667
Moraliteit (2)	<i>Totaal akkoord</i>	-0,5279*	-0,652*	0,3207
	<i>Redelijk akkoord</i>	0,261	-0,5856*	-0,0158
	<i>Niet akkoord</i>	-0,1914	-0,23	-0,1203

Opmerking: *, **, en *** geven een significantieniveau van respectievelijk 10%, 5% en 1% weer.

1 Komt men rond op het einde van de maand?

2 De belastingen zijn te hoog?

Bron: Eigen berekeningen op basis van data SUBLEC.

Iemand anders kennen die ook goederen of diensten koopt in het zwart, of in het zwart werkt, lijkt een significante invloed te hebben op het eigen gedrag. Dit wordt bevestigd

9. Het HIVA heeft dergelijke methode toegepast in de bouwsector. Pacolet J. & Baeyens K. (2007).

door experimenteel onderzoek omtrent belastingfraude en uitkeringsfraude.¹⁰ Het kan een belangrijk aangrijpingspunt zijn voor het beleid, met name het doorbreken van deze spiraal van ‘de andere doet het ook’ of ‘iedereen doet het’, dus ‘ik ook’.

Geslacht heeft geen invloed op de consumptie van goederen of diensten in het zwart, maar wel op het aanbod van zwartwerk. Mannen zijn wel significant meer aanbieder van zwartwerk. De afwezigheid van de invloed van het geslacht op de vraag kan te verklaren zijn door het feit dat veel aankopen in feite gezinsaankopen zijn, zodat mannen en vrouwen samen die beslissing nemen/ondergaan om bepaalde activiteiten in het zwart te laten gebeuren.

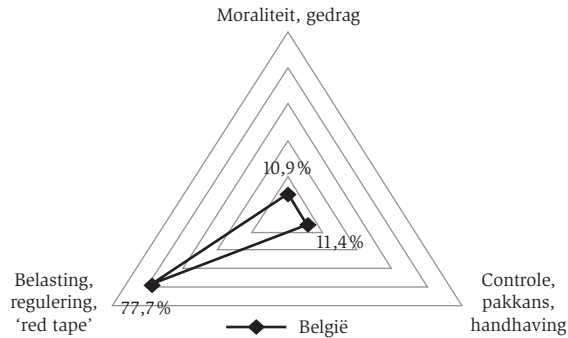
Een uitkering trekken heeft een negatieve invloed op zowel de vraag als het aanbod van zwartwerk. Dit is het omgekeerde van wat doorgaans verwacht wordt, of van het beeld dat opgehangen wordt van zwartwerk als een overlevingsstrategie voor uitkeringstrekkers, om hun inkomen aan te vullen of goedkoper te consumeren. Zelfstandigen blijken wel meer zwartwerk te vragen, maar er is geen significant effect te merken op het aanbod, noch op de fiscale fraude. Beide soorten effecten gaan tegen gangbare opinies in, en maken dat men dit soort van enquêtes verder nodig heeft om met een grotere graad van zekerheid conclusies te trekken.

Ook inkomen en opinies over fraude (als proxy voor de belastingmoraal van de betrokkene) leverden op basis van deze steekproef geen of beperkt significante resultaten op. Zo zou de vraag naar zwartwerk kleiner zijn naarmate men moeilijk rond komt met zijn inkomen, wat opnieuw indruist tegen de fraude als overlevingsstrategie.

Determinanten van fraude en strijd tegen fraude

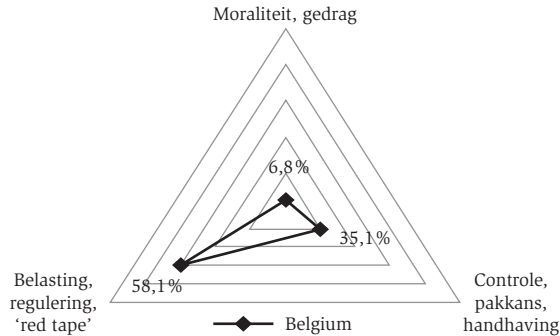
Regelmatig wordt een driehoek van krachten gehanteerd die de omvang van de fraude verklaren, en die tegelijk ook een aangrijpingspunt kunnen zijn van de strijd tegen fraude: het zijn de belastingmoraliteit (van een persoon, in een land); de belastingdruk (of het voordeel van het ontduiken van deze druk) en de controle (pakkans en boete). In de figuren 1 en 2 vatten wij het relatief belang samen dat de respondenten hechten aan deze drie factoren, zowel in de verklaring van het aanbod van zwartwerk, als in hun appreciatie welke factor het sterkst kan aangegrepen worden in de fraudebestrijding. Bij de oorzaken wordt bijna uitsluitend gewezen naar de belastingdruk, dus het voordeel om te frauderen. Bij de appreciatie van het beleid wordt toch ook aandacht gegeven aan de controlefactor. Het beleid zelf kan hierin besluiten dat niet alle heil kan verwacht worden van alleen de belastingdruk te verlagen, maar dat de bevolking ook verwacht dat er passende controle is. In beide grafieken valt op dat men weinig belang hecht aan de belastingmoraliteit, maar als wij de impact zien van het demonstratie-effect, is inwerken op deze belastingmoraliteit misschien ook een weg waarlangs men de fraude kan terugdringen. Dit strookt dan wel met een andere observatie uit dit onderzoek, met name dat de respondent de ‘belastingmoraliteit’ wel aangeeft als reden (16%) om niet te frauderen.

10. Lefebvre, Pestieau, Riedl, Villeval, 2011.

Bron: Eigen berekeningen op basis van data SUBLEC.

Figuur 1. Wat zijn volgens u de redenen om niet-aangegeven arbeid te verrichten? (n = 246)

Bron: Eigen berekeningen op basis van data SUBLEC.

Figuur 2. Welke maatregelen zijn volgens u het meest efficiënt in de strijd tegen niet-aangegeven arbeid? (n = 246)

Enkele saillante observaties als hypothese voor verder onderzoek

Er is heel wat detail voorhanden in de bevraging waar omwille van de schaal eerder kan geconcludeerd worden dat het interessante onderzoekspistes zijn dan dat het definitieve conclusies zijn. Een intrigerende observatie is bijvoorbeeld dat men in Vlaanderen relatief meer aangeeft dat het zwartwerk van bedrijven afkomstig is, terwijl de Franssprekende respondenten relatief meer verwijzen naar het informele circuit van vrienden, collega's, kennissen, familie. Dit kan in een grootschalige enquête een interessante morfologie van het zwartwerk opleveren. Nog een andere vraag is relevant voor de overheid die de strijd wenst aan te gaan tegen de fraude en die soms als tegenargument krijgt dat heel wat activiteiten zouden verdwijnen moest men het zwartwerk beteugelen: 2/3 van de respondenten zouden het goed of de dienst gekocht hebben op de reguliere markt als het daar alleen zou aangeboden zijn, en een kwart van de respondenten zou terugvallen op doe-het-zelf activiteiten.

De specifieke vragen over de dienstencheque die wij opgenomen hadden in de vragenlijst tonen dan weeral een veel hoger percentage van huishoudelijk werk dat voorheen in het zwart gebeurde, dan tot nu toe aangenomen.

Op de vraag wat de respondent zou aanzetten om de goederen of diensten in het formele circuit te kopen antwoordt de helft dat zij overtuigd zou worden door de garanties tegen fouten en gebreken. Het kan een aanknopingspunt vormen voor een informatiecampagne tegen zwartwerk.

De antwoorden van de uitkeringstrekkers over de adequaatheid van de uitkering reveleren een confronterend beeld over een verzorgingsstaat onder druk: 58% van de genietters van een vervangingsinkomen vinden het te laag of veel te laag, en 35% vindt het juist genoeg in vergelijking met hun vroeger inkomen. Maar dit heeft, zie boven, deze respondenten blijkbaar niet aangezet tot verhoudingsgewijs meer in het zwart te werken of te consumeren.

Zo vinden wij ook een opmerkelijk positief verband tussen het aanbieden van zwartwerk en de vraag naar zwartwerk. Maar niet omgekeerd. Misschien is dit weeral logisch: wie toegeeft in het zwart te werken zal ook toegeven om zaken aan te kopen in het zwart, maar niet omgekeerd. Combinatie van beide vragen zou nuttig kunnen zijn voor imputatie van bepaalde gegevens, of een correctie van de omvang van het zwartwerk. Hetzelfde zou kunnen gebeuren aan de hand van opinie vragen: een redelijk hoog percentage van onze respondenten hadden een hoge inschatting van de fraude bij de rest van de bevolking. Aangezien de opinie over het fraudegedrag van de andere ook een invloed schijnt te hebben op het eigen fraudegedrag, zou het antwoord over het eigen fraudegedrag met deze informatie kunnen gecorrigeerd worden. Methodologisch werk aan de winkel, indien wij voldoende grondstof zouden hebben onder de vorm van een grootschalige enquête.

Beleidsrelevantie en hoe nu verder

Hierboven geven wij enkele van de vele tentatieve bedenkingen die wij konden maken bij de interpretatie van de eerste resultaten. Verschillen naar socio-professionele groep, naar regio ook, wij willen zij niet uitvergroten. De pilootstudie over de fraudefenomenen in België moet gelezen worden als voorlopig, soms contra-intuïtief, soms uitdagend voor bestaande evidentie of opinies, en waardevol vooral als hypothese voor verder onderzoek. Op diverse plaatsen kon de relevantie voor het beleid worden aangestipt, onder meer welke risicogroepen er zijn of juist veel minder dan doorgaans aangenomen, wat de impact is van demonstratiegedrag, welke verwachtingen er zijn ten overstaan van het beleid en welke impact het kan hebben. In het rapport hebben wij bij sommige van onze commentaren gewaarschuwd dat zij riskeren niet alleen tentatief maar zelfs speculatief te zijn. Dit moet als dusdanig meegenomen worden in het debat. Voorbeelden daarvan zijn welke groepen meer of minder frauderisico vertonen, wat de fraude bepaalt (belastingdruk, gebrek aan controle, gedrag van anderen, eigen belastingmoraliteit) en wat de beste manier is om zij te bestrijden (belastingdruk, standvastigheid in het controle- en sanctiebeleid, bewustmakingscampagnes). Het is wel met dit soort onderzoeksmateriaal dat hierover een uitspraak kan gedaan worden.

Door een ruime en exhaustieve definitie te hanteren van de sociale en fiscale fraude (alleen belastingontwijking hebben wij niet ter sprake gebracht – maar die kan misschien zelfs afge-

leid worden uit de registers die de administraties zelf hebben) is dit onderzoek relevant voor diverse overheden en administraties en doelgroepen. Dat is ook het nut van een zogenaamde bevolkingsenquête. Zij moet representatief zijn voor deze diverse aspecten, en laat dan verdere analyse in detail toe. Dit was een redelijk exhaustieve bevraging, redelijk intensief (maar wij kennen zelfs meer intensieve bevolkingsenquêtes) maar onvoldoende extensief. De schaal was te klein. De voorgestelde methode is tijdsintensief en kostelijk. Het gebruik kan dan langdurig zijn, zoals dat ook het geval is met andere bevolkingsenquêtes als de huishoudbudgetenquête, de SILC, de arbeidskrachtentelling.¹¹ Het kan ons cijfers bezorgen omtrent de ondergrond van onze economie en het verborgene van het economisch gedrag, zodanig dat zij op een regelmatige maar zeker niet jaarlijkse basis dient verricht te worden. De enquête organiseren met een zeker tijdsinterval lijkt ons dan ook aangewezen, maar eens moet het de eerste keer zijn. Op basis van deze pilootstudie lijkt ons nu het goede moment aangebroken om eindelijk die eerste volledige uitrol, ‘full blown’, te realiseren en het echte veldwerk te starten.

Referenties

- ECB, Household Finance and Consumption Network (2008a), *Reducing non-response bias*.
- ECB, Household Finance and Consumption Network (2008b), *Imputation and data-editing*.
- European Commission (2007), *Special Eurobarometer 284. Undeclared Work in the European Union*, Brussels, 90 p.
- Lefebvre M., Pestieau P., Riedl A. & Villeval M.C. (2011), ‘Tax Evasion, Welfare Fraud, and “The Broken Windows” effect: An Experiment in Belgium, France and the Netherlands’, *IZA Discussion Paper No. 5609*, 49 p.
- Pacolet J. & Baeyens K. (2007), *Deloyale concurrentie in de bouwsector. Een terreinverkenning van mechanismen van sociale fraude, hun omvang en hun gevolgen voor de sector*, HIVA-KU Leuven, Leuven, 149 p.
- Pacolet J. & De Wispelaere (2009a), *Naar een observatorium ondergrondse economie. Een haalbaarheidsstudie*, Acco, Leuven, 166 p.
- Pacolet J. & De Wispelaere (2009b), ‘The underground economy: designing an appropriate survey methodology to reveal sensitive behaviour (social and fiscal fraud)’, HIVA-KU Leuven, mimeo.
- Pacolet J. & Merckx S. (2008), SUBLEC: designing a survey methodology for fiscal en social fraud in Belgium: recent international comparative evidence and conclusions for Belgium, HIVA-KU Leuven, Leuven, mimeo.
- Pacolet J., Perelman S., Pestieau P., Baeyens K. & De Wispelaere F. (2009), *Zwartwerk in België. Een indicator van omvang en evolutie – Travail au noir en Belgique. Un indicateur concernant l’étendue et l’évolution*, Acco, Leuven, 195 p.
- Van Teijlingen, E. R. & Hundley V. (2001), ‘The importance of pilot studies’, *Social Research Update*, University of Surrey, winter, issue 35, p. 1-4.

11. Zo is ook nu pas, anno 2011, rond een ander belangrijk maatschappelijk domein, de vermogens, een bevolkingsenquête lopende in België en diverse andere landen, onder leiding van de ECB. Zie referenties hierboven.